

مقاله پژوهشی: تأثیر مدرنیته در پیدایش بنیادگرایان مذهبی تروریستی در عراق (با تأکید بر بحران نوسازی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی)

سروش امیری^۱، عبدالله مرادی^۲، عباسعلی جباری ثانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۵

چکیده

زمینه و هدف: ریشه پیدایش بنیادگرایان مذهبی تروریستی در عراق به نفوذ تفکر اخوان المسلمین در عراق برمی گردد. به رغم اینکه اخوان المسلمین خود را با خط مشی مسالمت‌جویانه به جهان اسلام معرفی کرده باید گفت که بیشتر رهبران گروه‌های بنیادگرای تروریستی در عراق از بطن اخوان المسلمین برخاسته‌اند. جوامعی که در گذشته وجود داشته، جوامع سستی بوده است. جوامعی که امروز وجود دارند، دو دسته هستند: مدرن و در حال گذار. جوامع در حال گذار جوامعی هستند که بخشی از آن‌ها مدرن و بخشی سستی است. این جوامع به مرور با مدرنیزاسیون به سوی مدرنیته پیش می‌روند و اغلب با بحران دست‌به‌گریبان هستند. هدف مقاله حاضر، بررسی تأثیر مدرنیته در پیدایش بنیادگرایان مذهبی رادیکال در عراق است.

روش: مقاله حاضر به صورت پیمایشی با روش توصیفی - تحلیلی و با ابزار پرسشنامه انجام شده است. جامعه آماری تحقیق شامل ۳۵۴ نفر شامل از کارشناسان سیاسی و امنیتی که برابر جدول مورگان، تعداد نمونه ۱۷۸ نفر برآورد شد. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌های گردآوری از طریق پرسشنامه، از نرم‌افزار SPSS و آزمون‌های تی و رگرسیون بهره‌گیری شده است.

یافته‌ها: براساس یافته‌های تحقیق، همه متغیرهای عنوان‌شده در خصوص ظهور بنیادگرایان مذهبی و تروریستی در عراق مؤثر بوده، ولی در مقایسه آن‌ها، مؤلفه‌های فرهنگ (رسانه‌ای) با میانگین ۲٫۹۹ درصد بیش‌ترین تأثیر را در خصوص موضوع داشته و بعد از آن، مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بوده است.

نتیجه‌گیری: براساس نظریه‌های مدرنیته؛ تفسیرهای سلبی از اسلام؛ بحران‌های اجتماعی؛ اقتصادی و فرهنگی عراق از یکسو و دخالت بازیگران خارجی و متحدان منطقه‌ای آن‌ها برای حفظ موقعیت و جایگاه خود در موازنه قدرت سبب پیدایش بنیادگرایان تروریسم گردید.

کلیدواژه‌ها: بنیادگرایی، تروریسم، مدرنیته، امنیت، عراق.

۱. دانشیار روابط بین‌الملل دانشگاه علوم انتظامی امین، نویسنده مسئول: suroush.jnu@gmail.com

۲. استادیار روابط بین‌الملل دانشگاه عالی دفاع ملی، Moradi.abdolah@gmail.com

۳. دانش‌آموخته دوره دکتری علوم سیاسی و پژوهشگر ارشد امنیت ملی: ajsani1361@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

بنیادگرایی^۱ که برای نخستین بار در اوایل قرن ۲۰ میلادی برای یک فرقه مذهبی مسیحی در ایالات متحده کاربرد یافت. این فرقه در اواخر قرن ۱۹ در محافل محافظه‌کار از کلیسای پروتستان و از خلال انجیل‌گرایی در آمریکا نشأت گرفت و از بدنه پروتستانیسم جدا شد و به‌عنوان یک گروه افراطی روی به رشد نهاد. ایالات متحده به‌طور قطع رهبر جهان در مدرنیزاسیون بود (استارک، ۲۰۰۵: ۲۳۴).^۲ همان‌طور که مورخ مذهبی آمریکا، جورج مارسدن و دیگران بحث می‌کنند، این جنبش بنیادگرایانه در واقع یک جنبش مذهبی بود (مارسدن ۱۹۸۰؛ ریزبروت ۱۹۹۳؛ وودبوری و اسمیت، ۱۹۹۸).^۳ امروزه با آغاز هزاره سوم، هویت بنیادگرایی اسلامی اثرگذار شده‌اند. بنیادگرایان اسلامی امروزه در عراق با گزینش معنا و انحصاری کردن آن، انرژی خود را صرف به کار بستن معانی و ویژگی‌های برگزیده می‌کنند و به هویت خویش قوام می‌بخشند (آلموند و همکاران، ۲۰۰۳: ۷). از این منظر، بنیادگرایی به‌روشنی واکنش گروه‌های ناراضی به فرایندهای سکولار، شهری شدن و سنت‌زدایی است که برخی از آن به «جهان - لاتینی شدن» یاد کرده‌اند (دراید، ۱۹۹۸: ۱۳).^۴ آنچه حائز اهمیت است، بررسی تقابل دین و مدرنیته است که به دلیل بحران‌های متعدد سبب پیدایش گروه‌های رادیکال از جمله بنیادگرایان مذهبی تروریستی شده است. در این ارتباط عراق با نام کهن «سومری» و پیشینه تمدنی در هزاره پنجم قبل از میلاد را می‌توان یکی از مهم‌ترین کانون‌های فرهنگی در خاورمیانه به شمار آورد که با ورود در قلمرو اسلام در سال ۶۴۲ م، به یکی از قطب‌های ضد بنیادگرایی درآمد؛ به‌طوری که آنچه امروزه به‌عنوان «بنیادگرایی» در عراق معروف است که ادامه همان مکتب «اهل حدیث» هست (خسروشاهی، ۱۳۴۱: ۱۶). عمده تقابل این دو جریان فکری مشخصاً مربوط به اواخر قرن دوم قمری و هشتم میلادی به بعد است که در راستای آن اندیشه‌های سیاسی متفاوتی در جهان اسلام پدید آمد. در

-
1. Fundamentalism.
 2. Finke R, Stark R.
 3. Marsden Riesebrodt M Woodbury RD Smith.
 4. Almond GA, Appleby RS, Sivan E.
 5. Derrida.

عین حال، مناسبت و همگرایی اهل حدیث با خلافت اموی و عباسی قابل انکار نیست. به همین دلیل است که می‌توان خلافت عباسی در سال ۷۵۰ م با مرکزیت بغداد را مرحله جدیدی از تطوّر بنیادگرایی در نظر گرفت. به طوری که در دوره قاصر، سختگیری دستگاه خلافت و فقیهان وابسته تا به آن حد به اوج رسید. در همین دوران، شورش و انقلاب حنابله به‌عنوان یکی از امواج بنیادگرایی، بغداد را فراگرفت و در نهایت از درون این حوادث، این تیمی به‌عنوان تئوریسین و بنیان‌گذار جریان بنیادگرایی سر برآورد. بعد از این دوران، محمد بن عبدالوهاب به‌عنوان مجدد بنیادگرایی معاصر در سال‌های اولیه فرمانروایی احمد پاشا سلطان عثمانی وارد بغداد شد، اما به‌خاطر اندیشه بنیادگرایی نتوانست در آنجا دوام بیاورد (سیدنژاد، ۱۳۸۸: ۳۴). پس از آن، به دنبال هم‌پیمانی‌اش با محمد بن سعود، پیروان وهابی به عراق یورش برده و در تجدید این حملات وحشیانه، طی سال‌های ۱۸۰۱ و ۱۸۰۲، بالغ بر هزاران نفر قتل عام شدند و حرم کربلا مورد غارت و تخریب قرار گرفت. در طول دوره زمامداری عثمانی بر عراق، هیچ تشکّل اسلامی یا جنبشی دینی از سوی علما و مؤسسات سنی مذهب، شکل نگرفت جز مخالفت ضعیف با انقلاب تریکه جوان که طی آن «لجنه المشوره» در بغداد تشکیل شد. بارزترین فعالیت این کمیته، تحریک به تظاهرات خیابانی با شعار بازگرداندن حاکمیت شریعت بود (کروک، ۲۰۱۴: ۲۸).^۱ علت اصلی عدم پیدایش گروه‌های دینی در عراق، طی این دوره را باید در راستای وفاداری علمای اهل سنت به خلافت عثمانی و نیز نگرش سیاسی آن‌ها در تأکید بر سازگاری با حاکمان دانست؛ به این معنا که اهل تسنن، به‌ویژه علما و رهبرانشان همواره به تجدید خلافت اسلامی و اتحاد بزرگ اسلامی اهتمام داشته و حتی برخی از آن‌ها مثل رشید رضا، موصل عراق را به‌عنوان مرکز خلافت اسلامی پیشنهاد کرده بود (امیری و اقبال، ۱۳۹۵: ۴۵). گرچه هیچ جنبش رادیکالی تا سال ۱۹۰۸ در عراق به وجود نیامد. به این ترتیب، به لحاظ تاریخی، نخستین سازمان‌های بنیادگرا در عراق را باید تابعی از گسترش ساختار اخوان‌المسلمین

1. Crooke, Alastair.
2. (1865-1935).

مصر در دوران معاصر دانست که تحت تأثیر آن شاخه‌های عراق اخوان^۱ پدید آمدند؛ بنابراین برخی از اخوانی‌های عراق راه «مسلحانه» را در پیش گرفته و بسیاری دیگر، موضع ضد اشغال اتخاذ نمودند. در این میان، اشغال عراق توسط آمریکا در آوریل ۲۰۰۳ میلادی، نقطه عطفی در تاریخ فعالیت گروه‌های بنیادگرایی در عراق به شمار می‌رود که از لحاظ گستردگی و تأثیرگذاری قابل مقایسه با دوره‌های پیش از آن نیست (آرسون، ۲۰۱۴: ۵۶).^۲ اعلام موجودیت و شروع فعالیت گروه‌های مسلح بنیادگرا،^۳ تنها بخشی از فهرست طولانی هستند که بی‌تردید، اشغال عراق توسط آمریکا موجب رشد و نمو بنیادگراهای افراطی و در نهایت به جبهه مرکزی القاعده به رهبری ابومعصب زرقاوی^۴ گردید (الگر، ۲۰۰۲: ۴۵).^۵ راهبرد بنیادگرایان تروریسم در عراق مبتنی بر ایجاد جنگ تمام‌عیار و شکست روند سیاسی جدید و اخراج نیروهای خارجی استوار بود و توانستند منازعات مذهبی را به مسئله اول و اصلی مسلمانان و نخبگان جهان اسلام تبدیل کنند (رایدل، ۲۰۰۸: ۵).^۶ سازمان‌ها و جنبش‌های متعددی که حول مرکزیت القاعده در عراق فعالیت می‌کنند، عبارت‌اند از:^۷

۱- سازمان قاعده الجهاد فی بلاد الرافدین. این سازمان ارتباط مستحکمی با سازمان‌های نظامی بعثی، مثل «ارتش اسلامی عراق - گردان‌های ثوره العشرین» دارد؛^۲ - ارتش انصار السنه. این جمع از سنی‌های افراطی تشکیل شده و اعضای آن را سنی‌های افراطی عراقی و غیرعراقی و برخی از عناصر رژیم صدام تشکیل می‌دهند؛^۳ - ارتش اسلامی عراق. این گروه از اسلام‌گرایان افراطی و عناصری از رژیم سابق تشکیل شده است؛^۴ - جیش الطائفه المنصوره. این گروه در اواخر ژوئیه ۲۰۰۵ میلادی ظهور کرد. حوزه فعالیت این گروه در

۱. «احزب اسلامی عراق»، «اتحاد علمای مسلمان کردستان»، «اتحاد اسلامی کردستان» و «جمعیت علمای مسلمین».

2. Zelin, Aaron Y.

۳. مانند «منطقه الجهاد»، «جماعه ابناء الاسلام»، «مجاهدوا حدیثیه»، «مقاتلوا الجهاد و جیش محمد»، «المجموعه البنیادگرائیه المجاهده»، «تنظیم القاعده فی بلاد الرافدین (التوحید و الجهاد)»، «الجیش الاسلامی فی العراق» (بعثی)، «الجبهه الاسلامیه للمقاومه العراقیه»، «جیش الراشدین»، «جیش الطائف المنصوره» و «جیش المجاهدین».

4. 1966-2006.

5. Algar, Hamid.

6. Riedel.

7. <http://makhaterltakfir.com>.

مناطق الطارمیة المشاهده، التاجی، الطیفیه و عویریج است؛ ۵- گروه یاران اهل سنت (مناصروا و اهل السنه). این گروه در ژوئن ۲۰۰۵ میلادی به وجود آمد و حوزه فعالیت آن گروه مرکز و جنوب عراق (بصره) است و در منطقه الدوره، بغداد و ابورشید هم فعالیت‌هایی دارد؛ ۶- سپاه عمر. سازمان «قاعده الجهاد فی بلاد الرافدین» در ۲۰۰۵ میلادی تشکیل شد؛ ۷- گروه الانصار وابسته به گردان انتحاری براء بن مالک. گروه گردان براء بن مالک مسئولیت یازده عملیات بر عهده گرفت؛ ۸- جیش محمد (الحق). شامل مجموعه‌ای از تکفیری‌ها و بعثی‌ها و طرفدار تبعیض نژادی براساس انتساب‌های عشیره‌ای است؛ ۹- گروه ابوایمن. حوزه فعالیت این گروه در موصل و فلوجه است؛ ۱۰- گردان زبیر بن عوام؛ ۱۱- گردان حسن بصری و ۱۲- داعش، این گروه رویکرد یکسانی با وهابیت دارد (فریدمن، ۲۰۱۴: ۸۷). در کل رفتار این گروه‌های تروریستی در طول یک دهه گذشته و به خصوص چند سال اخیر، نشان می‌دهد که این گروه دارای افکار رادیکال‌تر و اعمال خشونت‌آمیزتری می‌باشند (جرجس، ۲۰۰۵: ۱۰۶؛ کاتزن، ۲۰۰۸: ۵۴). فقه بنیادگرای سلبی توسط جریان‌های تکفیری شکل گرفت و آن‌ها توانستند احساسات خشونت‌آمیز را با باورهای مذهبی درهم بیامیزند (جی فریدمن، ۲۰۱۵). منابع مالی آن‌ها را می‌توان از طریق انواع قاچاق ارزیابی کرد (ان‌وای‌تی، سپتامبر، ۲۰۱۴). بیشتر اعضای این گروه‌های تروریستی از افراد متأثر از وهابیت می‌باشند (هابرد و اشمیت، ۲۰۱۴: ۹۸-۸۷). یکی از مهم‌ترین ارکان ساختار این گروه‌ها فعالیت‌های رسانه‌ای است (دوکوپیل، ۲۰۱۴: ۳۲). پایگاه‌ها اینترنتی موسوم به «جهادی» «جهادی» شبکه تلویزیونی «الحيات» از جمله عوامل رسانه هستند که با فن‌های هالیوودی نحوه کشتن را به نمایش می‌گذارند (کوتی، ۲۰۱۵: ۷۶).

1. T freidman.
2. Gerges, F A.
3. Katzman.
4. G Friedman.
5. NYT, Sep.
6. Hubbard & Schmitt.
7. Dokoupil.
8. Cottee.

با توجه به تنوع جریان‌های دینی بنیادگرا در سطح جهان و تنوع آن‌ها در درون یک مذهب خاص، جریانات بنیادگرایی ویژگی‌های مشترکی دارند از جمله ۱- همه آن‌ها معتقد به خطاناپذیر بودن متون مقدس هستند؛ ۲- خواهان بازگشت مجدد به اصول و مبانی می‌باشند؛ ۳- از سکولاریسم انتقاد کرده و معتقدند که هستی انسانی بدون بهره‌مندی از تعالیم و تعالی دینی، هستی فقیر و سست‌بنیادی است. از این رو، افراد را به شکل‌های ایدئولوژیک برای محافظت از منبع مشروعیت الهی تشویق می‌کند؛ ۴- در واکنش به بحرانی که تصور می‌کنند هویت گروهی آن‌ها را تهدید می‌کند ظاهر می‌شوند؛ ۵- خود را درگیر با مجموعه‌ای از «دیگران» شامل سکولاریست‌ها، نوگراها، ناسیونالیست‌های سکولار و نمادهای مدرنیستی و سکولاریستی که توسط مدافعان این ارزش‌ها ایجاد شده است، می‌بینند (شیرین، ۱۹۹۸، ۲۰۰۴: ۱۸۹ و ۹۸)؛ ۶- همواره مترصد آن هستند تا به گونه‌ای خیالی «دیگران» را شیطان و دشمن برای کسب هویت خود جلوه دهند؛ ۷- رویدادهای تاریخی را در جهت هدف غایی مورد نظر خود تعریف می‌کنند؛ ۸- با تکیه بر اندیشه‌های جزمی، خودآگاهی تاریخی را نفی می‌کنند؛ ۹- در برابر «غیر» مرزهای ایدئولوژیکی و اجتماعی محکمی دور خود می‌چینند؛ ۱۰- با فرهنگ و تمدن غرب مخالف است (یانگ، ۱۹۹۶: ۲۸۰-۹۳)، چراکه همه این‌ها را ناسازگار با اسلام که البته کمابیش منحصر در شریعت و فقه است، می‌بیند یا سرچشمه مسائل و مشکلات کنونی جهان اسلام را غرب می‌داند که با سلطه‌طلبی و استعمارگری‌اش و هم با تهاجم فرهنگی‌اش، به‌خصوص در دو قرن اخیر، تقریباً همه جوامع اسلامی را، به درجات متفاوت، دستخوش نکبت و ادبار کرده است (امیری؛ جزینی؛ سلیمانی، ۱۳۹۷: ۲۲). این گروه‌های بنیادگرای رادیکال دین را برآورند همه نیازهای بشر، اعم از نیازهای معنوی مادی و معنوی و نیازهای اخروی، می‌دانند و با فرهنگ غرب متجدد (برای مثال با فلسفه و ارزش‌های اخلاقی، حقوقی و زیبایی‌شناختی غرب) و حتی، در بعضی از موارد، با تمدن آن (یعنی علوم تجربی و فناوری و وضع معیشتی حاصل از آن) مخالف است (مارتی؛ اپل‌بای، ۱۹۹۱: ۱۲۴)².

1. Hunter, Shireen T.
2. Marty ME, Appleby RS.

در ادبیات سیاسی، بنیادگرایی که بازگوکننده مختصات اندیشه‌ای و پراگماتیک یک طیف از نخبگان سیاسی تا کنشگران اجتماعی یا یک جریان سیاسی در پهنه حیات اجتماعی است. این واژه در مورد اسلام به صورت بنیادگرایی دینی، بنیادگرایی اسلامی به کار می‌رود. بنیادگرایی در اصل به معنای پایبندی و پافشاری بر روی دریافت‌های حداکثری از دین و کاربرد آن در تمام ابعاد ذهنی و عینی یا همان، فکری و سیره و مشی عملی در زندگی است. در ادیان مختلف، بنیادگرایی به صورت تفسیر تحت‌اللفظی متون دینی، خود را نشان می‌دهد؛ ولی به طور کلی بنیادگرایی یک پدیده تاریخی است که صفت بارز آن مقاومت بر سر اصول مشترک دینی و بی‌توجهی و نادیده‌انگاری تأثیرات فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، مدرنیته و جهانی شدن بر روی این اصول است؛ به طوری که دین، در جوامع مختلف، تحت متغیرهای یادشده، است آنچه از شاخص‌ها و مؤلفه‌های بنیادگرایی دینی در ادبیات نظری موجود، رایج است، بیانگر نوعی تعاریف غیربومی است که در مطالعات و پژوهش‌های این حوزه یا در دسته‌بندی‌ها و جریان‌شناسی‌های سیاسی معاصر، کاربرد چندانی ندارد؛ بنابراین این دغدغه سبب شد، متغیرهایی که مخرج مشترک بنیادگرایی محسوب می‌شوند در این مقاله کانالیزه شده، به صورت هدفمند بررسی شوند؛ بنابراین، هدف اصلی مقاله حاضر، بررسی تأثیر بحران‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تفسیر سلبی از دین در تروریسم بنیادگرا است.

۱. مبانی نظری تحقیق

پیشینه پژوهش

کریستیانا. ام (۲۰۱۶) در مقاله «تأملات فلسفی در شکل‌گیری هویت در جوامع دینی بنیادگرایانه» از رویکرد هرمنوتیکی برای بررسی چگونگی شکل‌گیری جوامع مذهبی بنیادگرایانه به هویت شخصی و اجتماعی استفاده شده است. هرمنوتیک کتاب مقدس او برای آنالیز چگونگی باز کردن متون روایی ژانرهای مختلف، دنیای «بنیادگرایی» را مورد

استفاده قرار می‌دهد و متون نوشتاری (تمرکز اختصاصی او بر متون کتاب مقدس) را نیز به چالش می‌کشد؛ بنابراین رویکرد هرمنوتیکی و فلسفی در بنیادگرایی دینی بسیار مفید است، بررسی دقیق این پدیده باعث گسترده‌تر شدن رویکرد هرمنوتیکی در مورد دین، نمادگرایی و هویت می‌شود.

ام. بروک و همکارانش^۱ (۲۰۰۹) در مقاله «نقش بنیادگرایی مذهبی در خشونت تروریستی: یک تحلیل روان‌شناختی اجتماعی» به بررسی عوامل روحی و روانی در بحث تروریسم مذهبی پرداخته است. نویسندگان قبل از پرداختن به عوامل روان‌شناختی، شرح مختصری از نظریه‌های روان‌شناختی اساسی تحقیقات تروریستی را ارائه می‌دهد. نیز عوامل اجتماعی که باعث تقویت بنیادگرایی مذهبی می‌شود، از جمله هویت اجتماعی، تفسیرهای اجتماعی، رهبری گروه و اختلافات فردی. اگرچه دین را عامل علی در خشونت‌های تروریستی نشان نمی‌دهند، اما معتقدند عناصر مذهبی اغلب در سیستم‌های اعتقادی مرتبط با خشونت تروریستی به شدت ظاهر می‌شوند و می‌تواند در تقویت خشونت‌های تروریستی مؤثر باشد.

مایک و استیون^۲ (۲۰۰۸) در موضوع «بنیادگرایی مذهبی و مدیریت تروریسم» می‌گویند: بنیادگرایی مذهبی می‌تواند عملکرد محافظتی در برابر اضطراب اگزستانسیالیستی داشته باشد. تحلیل‌های اکتشافی نشان داد که نوشتارهای بنیادگرایان افراطی در مورد مرگ از لحن احساسی و مثبت برخوردار بوده و از مرگ جنبه شادی آن‌ها برجسته می‌شود.

باب و بروس^۳ (۲۰۰۹) در موضوع «اقتدارگرایی، بنیادگرایی دینی، تلاش و تعصب» معتقدند: بنیادگرایان افراطی از اعتقادات مطلق و پیش‌داوری نسبت به اقلیت‌های دینی، سیاسی و قومی برخوردارند. به نظر می‌رسد که آن‌ها از لحاظ روان‌شناختی کاملاً سالم بوده‌اند و در شرایط معمولی از تعصب؛ پرخاشگری اقتدارگرا و تبعیض برخوردار نبودند.

1. M. Brooke Rogers, Kate M. Loewenthal, Christopher Alan Lewis, Richard Amlôt, Marco Cinnirella & Humayan Ansari.

2. Mike Friedman & W. Steven Rholes.

3. Bob Altemeyer & Bruce Hunsberger.

سلما^۱ (۲۰۱۴) در مقاله «تئوری‌های بنیادگرایی مذهبی-تروریستی» استدلال می‌کند که سه استدلال علی گسترده برای فعالیت‌های مذهبی - جنبش‌های اجتماعی، اصولگرایی و مبارزان آخرالزمانی - در توضیح شرایطی که تحت آن ترور با انگیزه مذهبی در زمان و مکان خاص اتفاق می‌افتد، کمک می‌کند. این سه استدلال علی طیفی از اهداف را در درون فعالیت دینی ارائه می‌دهد، اعم از رفتارهای اجتماعی چالش‌برانگیز؛ سیاست‌های دولت‌ها؛ دفاع از تفسیرهای سلبی از دین؛ شیوه‌های خاص دین‌داری تا تسریع آخرالزمان. علاوه بر این، هر یک از این تئوری‌ها روش‌های مختلفی را برای دخالت دین در فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و مذهبی و شرایطی که تحت آن گروه‌ها از خشونت برای پیشبرد اهداف خود استفاده می‌کنند، پیشنهاد می‌کند.

برنارد لوئیس (۱۹۸۸) در اثر خود می‌گوید که با تأثیرپذیری از رویکرد ذات‌گرا، البته با دیدی منفی بنیادگرایی مذهبی موجود را به ذات دین اسلام نسبت می‌دهد.

یورگنسمایر (۲۰۰۳) در کتاب «ترور در ذهن خدا» یک دیدگاه غنی از نظر جامعه‌شناختی برای درک تروریسم و خشونت و پیوند آن‌ها با بنیادگرایی ارائه می‌دهد. اول اینکه ترور و خشونت الزاماً توسط بنیادگرایان با مبنای مذهبی صورت نمی‌گیرد، بلکه آن‌ها ترور خود را توجیه مذهبی می‌کنند؛ دوم اینکه همه دین‌داران بنیادگرای رادیکال و خشونت‌گرا نیستند، آن‌ها به دنبال تطبیق خود با آموزه‌های متون مقدس خود هستند نه تحمیل آن به دیگران.

این نویسندگان^۲ گذشته از مطالعه پیدایش بنیادگرایی، ادبیاتی در حال رشد روابط بین بنیادگرایی و زندگی اجتماعی را بررسی می‌کنند. برخی از مطالعات به ساختارهای نژادی، طبقاتی، جنسیتی، خانوادگی، آموزشی و سن بنیادگرایی نگاه می‌کنند و نیز این نویسندگان^۳

1. Heather Selma Gregg.

2. Coreno 2002 ، Doktor 2002 ، Lehrer 1999 ، Srinivasan 2004 ، Toth 2003.

3. Apple 2001 ، Bendroth 1999 ، Darnell & Sherkat 1997 ، Ellison et al. 1996 ، Emerson & Smith 2000 ، Freedman 1996 ، Fulton et al. 1999 ، Gallagher 2003 ، Grasmick et al. 1990 ، Hoodfar 1996 ، Ingersoll 1995 ، Kirkpatrick 1993 ، Laythe et al. 2002 ، Sherkat & Darnell 1999 ، Srinivasan 2004.

در حالی که برخی دیگر به دیدگاه‌ها یا تأثیرات اصولگرایان بر این مفاهیم نگاه می‌کنند، برخی مطالعات فن‌های نوآورانه و دیدگاه‌های بنیادگرایان را بررسی می‌کنند.

گیدنز (۱۳۸۲) در کتاب تحت عنوان «فراسوی چپ و راست و بنیادگرایی دینی: احیای اسلامی» بر این باور است که فکر احیای اسلام در قرن بیستم از جهات مختلف رشد و پرورش پیدا کرد. وی بنیادگرایی را پدیده‌ای جدید و مخصوص دوران معاصر می‌داند که واکنشی است نسبت به جهانی شدن و تأثیرات غرب که سازمان‌دهی جهان غرب را سست نموده است.

برگر (۱۳۷۸) در مقاله‌ای تحت عنوان «برخلاف جریان» چنین ادعا می‌کند که این پنداره که ما در یک دنیای سکولار زندگی می‌کنیم، نادرست است. دنیای امروز به‌جز چند استثنا همان‌قدر مذهبی متعصبانه است که همیشه بوده است و در بعضی مناطق بیش از هر زمان دیگر. به عقیده برگر، بنیادگرایی پدیده‌ای طبیعی است و نبودن آن غیرطبیعی است. برگر بنیادگرایی را واکنشی به مدرنیته و پایگاه اجتماعی حاملان آن، یعنی نخبگان سکولار می‌داند.

شپرد (۱۹۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «اسلام و ایدئولوژی» به یک نوع شناسی دین‌داری در اسلام دست زده است. وی در این مقاله یک نمودار در دو طیف مدرنیسم و تمامیت‌خواهی اسلامی رسم نموده که در آن با تمایزگذاری‌های دقیقی، هشت نوع دین‌داری را از یکدیگر تفکیک می‌کند که سه نوع آن را بنیادگرا می‌داند. این سه نوع را اسلام‌گرایی رادیکال، سنت‌گرایی جدید تکفیری و سنت‌گرایی تکفیری می‌نامد.

تعریف مفاهیم

واژه مدرنیته از ریشه (مودو)^۱ لاتینی و مدرن نیز از واژه لاتینی (مودرنس)^۲ به معنای هم‌اکنون (جاست نو)^۳ گرفته شده است. این واژه در قرون وسطی در مقابل واژه عتیق و

1. Modo.

2. Modernus.

3. just now.

باستانی (آنتی کوئس)^۱ به کار می‌رفت. مدرنیته در دوره جدید و معاصر، صرف عبور از گذشته نبود؛ بلکه تغییر نگرش به هستی و جهان و انسان است (دیوید، ۱۹۹۳؛ جک پلانو، ۱۹۹۸).^۲

تعریف بنیادگرایی: ریزبروت بنیادگرایی را این‌گونه تعریف می‌کند: «یک جنبش شهری که در درجه اول بر ضد انحلال مفاهیم شخصی، نظام پدرسالاری، نظم و روابط اجتماعی ظهور پیدا می‌کند» (ریزبروت، ۱۹۹۳: ۹). نلکین، بادام و همکارانش بنیادگرایی را به‌عنوان «الگوی قابل ملاحظه‌ای از ستیزه‌جویی مذهبی» که با استفاده از آن «مؤمنان واقعی» کشتن و کشته شدن در راه دین (نلکین، ۱۹۹۶)^۳ را به‌خاطر فرسایش هویت دینی، تقویت مرزهای جامعه دینی در برابر نهادهای سکولار و مدرنیته تعریف می‌کند (بادام و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۷). آنتوان بنیادگرایی را به‌عنوان یک گرایش شناختی و مؤثر مذهبی که با اعتراض به تغییر و جهت‌گیری ایدئولوژیک مدرنیسم مشخص می‌شود به جهان تعریف می‌کند (آنتون، ۲۰۰۱: ۳)؛ بروس اظهار می‌دارد، «بنیادگرایی پاسخ منطقی اقوام به‌طور سنتی مذهبی به تغییرات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است که نقش دین را در جهان عمومی تخریب و محدود می‌کند (بروس، ۲۰۰۰: ۱۱۷)؛ بنیادگرایی در حقیقت خروج از عقلانیت و اعتدال رفتاری است. بنیادگرایی هنگامی سطح گسترده‌تری از تهدید را برای خاورمیانه و جهان ایجاد کرد که به بنیادگرایی وهابیت راه یافت و در قالب جنبش‌های رادیکال و افراطی و مسلح وهابی بازسازی گشت (توماس، ۲۰۱۵: ۱۴۹).

بسترهای ظهور بنیادگرایی مذهبی براساس نظریه نوسازی و مدرنیته: جف هینس پیامدهای مدرنیته را عامل اصلی شکل‌گیری جنبش‌های بنیادگرا در کشورهای جهان اسلام می‌داند. وی بیان می‌کند که از آغاز دهه ۶۰ قرن بیست میلادی حکومت‌های سکولار شروع به تحمیل ارزش‌های غربی به‌جای ارزش‌های اسلامی نمودند، نخبگان حاکم در این کشورها با ترویج سکولاریسم، سوسیالیسم و ناسیونالیسم نتوانستند مشکلات اجتماعی و اقتصادی این کشورها را برطرف نمایند. از این رو به نظر هینس رشد بنیادگرایی افراطی در

1. Antiquus.

2. Robertson David; Plano Jack & roylton.

3. Nelkin D. (1996).

غالب جنبش‌های بنیادگرا در کشورهای اسلامی نتیجه شکست نظریه نوسازی در عمل به وعده‌های خود هست (هینس، ۱۳۸۱: ۳). فولر بعضی از ویژگی‌های مناسب جهان اسلام را می‌پذیرد؛ زیرا از دیدگاه او بنیادگرایی به مفهوم بازگشت به تاجرگرایی گذشته نیست، بلکه جهان اسلام ظرفیت‌های لازم را برای مدرن در اختیار دارد (فولر، ۲۰۰۵: ۵۶). طبق تئوری‌های سکولاریزاسیون، قرار نبود دین دوباره زنده شود و در فرآیند جهانی شدن قرار بگیرد. این برای متصدیان نوسازی غیر قابل هضم بود گرچه مورخ مذهبی دوک، بروس لارنس، کتاب مهمی را در سال ۱۹۸۹ میلادی منتشر کرد که پیش‌بینی کرده بود بنیادگرایی در دفاع از خدا نه به‌عنوان ایدئولوژی و الهیات، بلکه در تضاد با مدرنیته رشد خواهد کرد (ریزبروت، ۲۰۰۰). مکتب فکری دیگری - آنچه وارنر^۱ (۱۹۹۳) آن را «پارادایم جدید» می‌نامد - این ادعا را دارد که نوسازی و سکولاریزاسیون به‌عنوان خاک حاصلخیز برای احیای مذهب رادیکال هست. در چارچوب تاریخی، بنیادگرایی خیلی کمتر شکل تهاجمی به خود گرفته است؛ چراکه پیروان آن دین به دنبال تطبیق خود با الگوهای اخلاقی متون مقدس خود بودند در حالی بنیادگرایی تروریستی و تهاجمی ۲۰۰ سال است که در پاسخ به نوسازی شکل گرفته و به دنبال تحمیل الگوهای دینی خود از طریق ترور هستند (استیو بروس، ۲۰۰۰: ۱۱۶-۱۷)^۲. رضوان سید معتقد بود که در دهه شصت و هفتاد، تصویر جهان در ذهن اسلام‌گرایان متعصب به بدترین وجهی تیره و مشوش شد. آنچه بود دولت‌ها و تمدن‌ها نبود، کفر و ایمان بود و چون کفر چیره بود، همه جهان را فراگرفته بود (السید، ۱۳۸۵: ۱۵۷). کاستلز که به بررسی پدیده بنیادگرایی دینی در عصر جامعه شبکه‌ای یا جهانی شدن می‌پردازد، با الهام از نظریه جنبش‌های جدید اجتماعی آلن تورن براساس سه محور هویت، دشمن و مدل اجتماعی بدیل جنبش، بنیادگرایی دینی را تحلیل می‌کند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۶-۲۴). اولویه روآ، ظهور بنیادگرایی اسلامی را در تحلیل «جامعه‌شناسی جامعه اسلامی» محصول بحران اقتصادی-اجتماعی دولت‌های خاورمیانه

-
1. Warner RS.
 2. Bruce S.

می‌داند (روا، ۲۰۰۴: ۸۹).^۱ تحلیل بابی سعید مبتنی بر رویکرد پست‌مدرن و با استفاده از تحلیل گفتمان ارنستو لاکلائو و شانتال موفه هست. بابی سعید بر این باور است که ظهور بنیادگرایی در شرایط شکستن سیطره هژمونیک مدرنیته یا اروپا محوری اتفاق افتاده است (سعید، ۱۳۷۹: ۵۷-۳۷). از آنجایی که بنیادگرایی مظهر مبارزه‌ای سیاسی است، فرهنگی هم که در متن آن پرورش می‌یابد، خصلت ایدئولوژیک و سیاسی آشکاری دارد که بر ضد غرب جهت‌گیری شده است (سبیرز، ۱۹۹۳: ۴۴). «یورگن هابرماس» نیز از موضعی مشابه واکنش‌های دفاعی زندگی سنتی را در برابر مدرنیته، ناشی از سرعتی می‌داند که تجدد با خود آن را تحمیل کرده است. به علت همین سرعت عجیب و فراگیر و عدم فرصت برای همراهی دیگران است که در جهان، جریان‌های تروریستی ظهور نموده است (بوردری، ۲۰۰۳: ۷۶؛ هی وود، ۱۳۷۹: ۵۰۶-۹). همچنین بنیادگرایی پاسخی ژرف به این احساس در برخی جوامع اسلامی است که خود را قربانی سیاست‌های غرب در طول قرون گذشته می‌دانند و از اظهارنظرهای مقامات غربی در مقایسه بنیادگرایان با کمونیسم و نازیسم و القای ترس از اسلام ناخشنود و آزرده‌خاطر هستند (لش، ۲۰۰۳: ۴۷۳).

آنتونی گیدنز معتقد است که بنیادگرایی مذهبی پدیده‌ای جدید و مخصوص دوران معاصر است. از نظر وی غرب ارگانیزم جهان اجتماعی را سست کرده است و در واقع، بنیادگرایی واکنشی انفعالی نسبت به فرآیند جهانی شدن هست (گیدنز، ۱۳۸۲: ۵). همچنین آندرو هی وود در کتاب «درآمدی بر ایدئولوژی‌های سیاسی از لیبرالیسم تا بنیادگرایی دینی» معتقد است اگرچه بنیادگرایان با دنیای مدرن می‌ستیزند، اما در عین حال محصول دنیای مدرن می‌باشند. وی علت ایجاد جنبش‌های بنیادگرا را در قالب چهار دلیل روند سکولاریسم در جهان اسلام، آغاز عصر پسااستعماری، شکست سوسیالیسم انقلابی و روند جهانی شدن توضیح می‌دهد (هی وود، ۱۳۷۹: ۵۲۵). هدف بنیامین باربر از واژه «جهاد» او پیش کشیدن جهاد در مقام نماد واکنش جوامع جهان‌سومی در برابر پدیده جهانی شدن است که سلطه غربی را در دل خود دارد (فولر؛ لیسون، ۱۹۹۵: ۴۶). آنچه بر اهمیت بیشتر توجه به ابعاد

مذهبی فعالیت‌های بنیادگرایان اسلامی در آثار محققین غربی جهت درک هویت آن‌ها افزود، واقعه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ میلادی بود که موجب شد آن‌ها با اتخاذ نگرشی جدید به بازبینی رابطه مذهب و سیاسی و حضور آن در زندگی سیاسی بپردازند (جندی‌زایر، ۲۰۰۲: ۱۹)^۱. البته چنان که بسیاری از تحلیل‌گران مطرح نموده‌اند این واقعه، موجب شکل‌گیری الگوی رفتاری هژمونیک از سوی آمریکا گردیده که در آن سلطه هژمونیک آن بر بسیاری از زوایای زندگی سیاسی مسلمانان فزونی یافت (لافرنجی، ۲۰۰۲: ۵۶)^۲. به تعبیر دیگر، بنیادگرایی یکی از مظاهر گسترش تعارض در سطح فرهنگ‌های جهان تلقی می‌شود که با «مرکززدایی از غرب» بر خودآگاهی فرهنگی و سنتی تأکید می‌کند (وود، ۱۹۸۵: ۲۸-۲۳). طبق گفته وودبری و اسمیت^۳، بنیادگرایی ممکن است یک متغیر باشد، اما نمی‌توان آن را به‌سادگی بدون توجه به فهم تاریخی این جنبش‌های مذهبی بررسی کرد؛ چراکه بنیادگرایی رادیکال بیشتر متوجه جنبش‌های مسیحی و یهودی است (وودبری و اسمیت، ۱۹۹۸).

گروه‌های مذهبی خشونت‌آمیز در کشورهایی به وجود می‌آیند که دولت آزادی مذهبی را سرکوب می‌کند یا یک دین را نسبت به دیگران ارجح می‌دارد (ایانکان، ۱۹۹۷: ۱۱۴). وی استدلال می‌کند که خشونت را باید به محیط مذهبی - سیاسی نسبت داد نه به خود دین.

با در نظر گرفتن مطالب پیش‌گفته، سؤال اصلی تحقیق این است که چگونه بحران‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تفسیر سلبی از دین در تروریسم بنیادگرا تأثیرگذار است؟

-
1. Gendzier, Irene.
 2. Franchi, Haward La.
 3. Woodbury & Smith (1998).
 4. Iannaccone.

نمودار ۱- مدل مفهومی پژوهش

۲. روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از نظر روشی، پیمایشی است که به صورت توصیفی-تحلیلی انجام شده است. با بررسی مبانی نظری و ادبیات پژوهش، ابتدا به بسترهای شکل‌گیری بنیادگرایی مذهبی و تکفیر و وهابیت در منطقه پرداخته شده و سپس با استفاده از روش پیمایشی و ابزار پرسشنامه، داده‌های مورد نیاز از جامعه آماری جمع‌آوری و عوامل داخلی و خارجی از جمله ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نظریه‌های نوسازی و مدرنیته در شکل‌گیری بنیادگرایی مذهبی رادیکال در مرزهای ایران بررسی شده است. روش گردآوری این تحقیق به دو طریق اسناد و مدارک و مطالعات میدانی بوده و جامعه آماری آن شامل ۳۵۴ نفر از کارشناسان سیاسی، امنیتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی انتخاب که برابر جدول مورگان، تعداد نمونه ۱۷۸ نفر برآورد شد. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌های گردآوری از طریق پرسشنامه، از نرم‌افزار SPSS و آزمون‌های تی و رگرسیون بهره‌گیری شده است.

جدول ۱ - آزمون آلفای کرونباخ برای بررسی پایایی ابزار تحقیق

مقدار آلفا	متغیر مورد بررسی
۰/۷۵	بحران نوسازی اقتصادی
۰/۷۴	بحران نوسازی سیاسی
۰/۷۷	بحران نوسازی اجتماعی هویتی
۰/۷۳	تفسیر سلبی از مذهب
۰/۷۲	بحران نوسازی فرهنگی

با توجه به مقدار آلفا در متغیرهای فوق، چون این مقدار از سطح ۰/۷۰ بالاتر است، نشان می‌دهد که گویه‌های ابزار تحقیق ما (پرسشنامه) از همبستگی درونی بالایی برخوردارند و بیانگر این است که: ابزار تحقیق ما از پایایی مناسبی برخوردار است و آنچه را که درصدد سنجش آن بوده‌ایم، سنجیده است.

۳. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

جدول ۲ - بررسی مؤلفه‌های بحران نوسازی اقتصادی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی تروریستی

انحراف معیار	میانگین	کاملاً مخالفم	مخالفم	تا حدودی	موافقم	کاملاً موافقم	مؤلفه‌های اقتصادی
۱,۰۳	۳,۲۹	۳,۴	۹,۶	۲۳,۶	۳۹,۹	۲۳,۶	ضعف سرمایه‌گذاری داخلی خارجی
۰,۶۵	۴,۹۱	۰	۰	۱۷,۴	۵۶,۷	۲۵,۸	بیکاری جوانان
۱,۱۹	۳,۲۶	۸,۴	۰	۳۷,۶	۱۷,۴	۳۶,۵	حمایت مالی بنیادگراها در امور آموزشی
۱,۱۳	۳,۵۵	۱۰,۱	۵,۱	۳۰,۳	۳۸,۸	۱۵,۷	نبود راه‌های مواصلاتی در عراق
۰,۵۹	۳,۳۷	۰	۰	۷,۹	۵۷,۹	۳۴,۳	فقر مالی و محرومیت
۰,۸۸	۳,۰۱	۰	۵,۱	۲۴,۲	۳۷,۶	۳۳,۱	عدم تمایل فعالان اقتصادی به سرمایه‌گذاری
۱,۰۴	۳,۶۵	۰	۲۶,۴	۲۹,۲	۲۸,۱	۱۶,۳	عدم سرمایه‌گذاری در گردشگری

با توجه به آمارهای پراکنندگی مرکزی جدول (۲) که به بررسی مؤلفه‌های بحران نوسازی اقتصادی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق اختصاص دارد، بیش‌ترین تا کم‌ترین اهمیت مؤلفه‌ها از دیدگاه کارشناسان در بحران نوسازی اقتصادی به ترتیب اختصاص دارد به: بیکاری جوانان و افراد جویای کار با توجه به نبود مراکز تولیدی و اشتغال‌زا، عدم سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری در استفاده از طبیعت بکر و منابع و فرصت‌های مناطق محروم، نبود راه‌های مواصلاتی در مناطق محروم، کمک‌های مالی

بنیادگرایان فرامنطقه‌ایی به مردم و در جهت احداث مساجد و بناهای آموزشی، ضعف سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی و عدم ایجاد درآمد، عدم تمایل فعالان اقتصادی به سرمایه‌گذاری در مناطق محروم.

جدول ۳ - بررسی مؤلفه‌های بحران نوسازی سیاسی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی تروریستی

مؤلفه‌های سیاسی	کاملاً موافقم	موافقم	تا حدودی	مخالفم	کاملاً مخالفم	میانگین	انحراف معیار
حمایت سیاسی بنیادگرایان از فرق مذهبی	۹,۶	۵۲,۲	۳۴,۳	۰	۳,۹	۳,۳۶	۰,۸۱
جو امنیتی و نظامی در داخل و منطقه	۱۰,۱	۳۲,۶	۲۰,۸	۳۲	۴,۵	۳,۸۸	۱,۱۰
مدیریت غیربومی	۱۹,۱	۵۳,۴	۲۷,۵	۰	۰	۳,۰۸	۰,۶۷
بی‌توجهی به نخبگان	۲۲,۵	۵۸,۴	۱۴	۵,۱	۰	۳,۰۱	۰,۷۵
عدم آزادی مذهبی	۲۹,۲	۵۲,۸	۹	۹	۰	۳,۹۷	۰,۸۶
عدم آزادی احزاب سیاسی و مدنی	۱۵,۲	۳۲	۳۲,۶	۲۰,۲	۰	۳,۵۷	۰,۹۷

با توجه به آمارهای پراکندگی مرکزی جدول (۳) که به بررسی مؤلفه‌های بحران نوسازی سیاسی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق اختصاص دارد، بیش‌ترین تا کم‌ترین اهمیت مؤلفه‌ها از دیدگاه کارشناسان در بحران نوسازی سیاسی به ترتیب اختصاص دارد به: مدیریت غیربومی، حمایت سیاسی بنیادگرایان مذهبی فرامنطقه‌ای از فرق مذهبی، جو امنیتی و نظامی در داخل و منطقه، عدم آزادی احزاب سیاسی و مدنی و ایجاد نوعی خلأ سیاسی، حمایت سیاسی بنیادگرایان مذهبی فرامنطقه‌ای از فرق مذهبی، بی‌توجهی به افراد نخبه و با نفوذ.

جدول ۴ - بررسی مؤلفه‌های بحران نوسازی فرهنگی و اجتماعی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی

در عراق

انحراف معیار	میانگین	کاملاً مخالفم	مخالفم	تا حدودی	موافقم	کاملاً موافقم	مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی
۱,۲۳	۳,۲۶	۴,۵	۱۹,۱	۸,۴	۳۴,۳	۳۳,۷	پایین بودن سطح تحصیلات
۰,۷۵	۴,۹۶	۰	۰	۲۷	۴۲,۷	۳۰,۳	ایجاد جلسات دینی با رویکرد سلبی
۰,۷۶	۳,۵۵	۰	۸,۶	۴۶,۵	۳۶,۹	۸	نبود برنامه‌هایی با تنوع قومی مذهبی
۰,۶۲	۳,۲۸	۰	۰	۳۷,۶	۵۲,۸	۹,۶	مهجورت نمادهای فرهنگ ملی و محلی
۰,۷۰	۳,۱۲	۰	۴,۵	۱۸	۶۲,۹	۱۴,۶	عدم توجه به اشتراکات انسانی
۰,۸۳	۳,۱۴	۰	۳,۹	۳۰,۹	۴۱	۲۴,۲	عدم وجود ارتباط فرهنگی با نوسازی فرهنگی
۰,۸۲	۳,۳۵	۰	۷,۹	۳۴,۳	۴۳,۳	۱۴,۶	نبود جشنواره‌های فرهنگی و هنری با مجامع فرهنگی جهانی

با توجه به آمارهای پراکندگی مرکزی جدول (۴) که به بررسی مؤلفه‌های بحران اجتماعی - هویتی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق اختصاص دارد، بیش‌ترین تا کم‌ترین اهمیت مؤلفه‌ها از دیدگاه کارشناسان در بحران نوسازی اجتماعی هویتی به ترتیب اختصاص دارد به: ایجاد کلاس‌ها و جلسات تبلیغی دینی در خصوص فرقه وهابیت و اعتقادات سلبی آن‌ها، نبود برنامه‌هایی با تنوع قومی مذهبی، نبود جشنواره‌های فرهنگی و هنری با جامعه جهانی، سطح پایین تحصیلات مردم، عدم وجود ارتباط فرهنگی با نوسازی فرهنگی، عدم توجه به اشتراکات انسانی.

جدول ۵ - بررسی مؤلفه‌های مذهبی (تفسیر سلبی از مذهب) مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در

عراق

انحراف معیار	میانگین	کاملاً مخالفم	مخالقم	تا حدودی	موافقم	کاملاً موافقم	مؤلفه‌های مذهبی
۱,۰۲	۳,۳۹	۳,۹	۱۳,۵	۱۵,۲	۵۲,۸	۱۴,۶	به حاشیه رفتن اقلیت‌های قومی و مذهبی
۴,۲۴	۴,۶۶	۴,۵	۲۹,۲	۱۸,۵	۲۴,۲	۲۳,۶	ساخت مساجد و مدارس دینی توسط کشورهای منطقه و گماردن افراد وابسته
۱,۰۷	۳,۳۲	۰	۱۸	۲۴,۷	۲۸,۷	۲۸,۷	بی‌توجهی حاکمیت به تفاوت‌های مذهبی
۰,۸۵	۴,۲۰	۰	۸,۴	۲۳	۴۸,۹	۱۹,۷	ایجاد جلسات آموزشی و تبلیغی بنیادگرایی مذهبی در فضای مجازی
۰,۷۹	۴,۹۲	؟	؟	؟	؟	؟	عدم فعالیت علمای مذهبی در همگرایی

با توجه به آمارهای پراکنده مرکزی جدول (۵) که به بررسی مؤلفه‌های تفسیر سلبی از مذهب مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق اختصاص دارد، بیش‌ترین تا کم‌ترین اهمیت مؤلفه‌ها از دیدگاه کارشناسان در تفسیر سلبی از مذهب به ترتیب اختصاص دارد به: عدم فعالیت علمای مذهبی و دینی در همگرایی تأثیر منفی ایجاد می‌کند، ایجاد جلسات آموزشی و تبلیغی بنیادگرایان مذهبی در فضای مجازی در جذب نیرو تأثیر دارد، ساخت مساجد و مدارس و مراکز فرهنگی، دینی توسط کشورهای منطقه و گماردن افراد وابسته با هدف تبلیغ موارد خاص، به حاشیه رفتن اقلیت‌های قومی و مذهبی، کم‌توجهی حاکمیت به تفاوت‌های مذهبی.

جدول ۶- بررسی مؤلفه‌های فرهنگی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی تروریستی در عراق

معیار انحراف	میانگین	کاملاً مخالفم	مخالفم	تا حدودی	موافقم	کاملاً موافقم	مؤلفه‌های رسانه‌ای
۱,۰۹	۴,۳۵	۷,۳	۴,۵	۲۵,۸	۴۱	۲۱,۳	عدم پوشش ملی شبکه‌های تلویزیون
۱,۰۳	۴,۴۹	۹	۴,۸	۲۱,۸	۵۵,۳	۹	فعالیت شبکه‌های بنیادگرایان
۰,۷۶	۴,۱۹	۰	۴,۵	۲۷,۵	۵۱,۱	۱۶,۹	روگردانی مردم از شبکه‌های داخلی
۰,۷۲	۴,۲۳	۰	۳,۹	۲۹,۲	۵۳,۴	۱۳,۵	نبود کانال‌های تلویزیونی متنوع
۰,۷۸	۴,۲۱	۰	۸,۴	۱۹,۱	۵۸,۴	۱۴	نبود برنامه‌های همگرایی

با توجه به آمارهای پراکندگی مرکزی جدول (۶) که به بررسی مؤلفه‌های بحران نوسازی فرهنگی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق اختصاص دارد، بیش‌ترین تا کم‌ترین اهمیت مؤلفه‌ها از دیدگاه کارشناسان در عوامل فرهنگی به ترتیب اختصاص دارد به: به نظر می‌رسد فعالیت شبکه‌های اجتماعی بنیادگرایان؛ عدم پوشش ملی شبکه‌های تلویزیون؛ نبود کانال‌های تلویزیونی متنوع در کشور؛ کمبود برنامه‌هایی در جهت ایجاد همگرایی؛ عدم اقبال مردم از شبکه‌های داخلی.

جدول ۷ - آمارهای پراکندگی مرکزی از متغیرهای پژوهش
(عوامل مؤثر مدرنیته در پیدایش بنیادگرایان تروریسم در عراق)

متغیرها	میانگین	انحراف معیار
بحران نوسازی اقتصادی	۳,۴۷	۰,۹۸
بحران نوسازی سیاسی	۳,۴۸	۰,۹۵
بحران نوسازی اجتماعی، هویتی	۳,۵۲	۰,۸۶
تفسیر سلبی از مذهب	۴,۰۹	۰,۷۵
بحران نوسازی فرهنگی	۴,۲۹	۰,۹۰

با توجه به آمارهای پراکندگی مرکزی جدول (۷) که به بررسی عوامل ظهور بنیادگرایی مذهبی در عراق اختصاص دارد، بیش‌ترین تا کم‌ترین میانگین در عوامل ظهور بنیادگرایی مذهبی تروریستی در عراق به ترتیب اختصاص دارد به: عوامل فرهنگی، تفسیر سلبی از مذهب، بحران نوسازی اجتماعی، هویتی، بحران نوسازی سیاسی، بحران نوسازی اقتصادی.

جدول ۸ - آزمون کولموگروف اسمیرنف برای بررسی نرمال بودن توزیع متغیرهای پژوهش

متغیرها	سطح معناداری آزمون اسمیرنف
بحران نوسازی اقتصادی	۰,۱۱
بحران نوسازی سیاسی	۰,۰۶
بحران نوسازی اجتماعی، هویتی	۰,۱۰
تفسیر سلبی از مذهب	۰,۰۹
بحران نوسازی فرهنگی	۰,۰۷

جدول ۹ - آزمون تی تک نمونه‌ای

جدول آماره‌های توصیفی					متغیر
خطای انحراف استاندارد		انحراف معیار	میانگین	تعداد	بحران نوسازی اقتصادی
۰,۰۴		۰,۹۸	۳,۴۷	۱۷۸	
جدول آماره‌های استنباطی					
حد پایین / حد بالا	تفاوت میانگین‌ها	سطح معناداری	درجه آزادی	آزمون t	بحران نوسازی سیاسی
۰,۵۸ / ۰,۴۱	۰,۴۷	۰,۰۰۰۱	۱۷۷	۱۰,۹۵	
نتیجه کلی آزمون: تأیید فرضیه					
خطای انحراف استاندارد		انحراف معیار	میانگین	تعداد	بحران نوسازی سیاسی
۰,۰۵		۰,۹۵	۳,۴۸	۱۷۸	
جدول آماره‌های استنباطی					
حد پایین / حد بالا	تفاوت میانگین‌ها	سطح معناداری	درجه آزادی	آزمون t	بحران نوسازی اجتماعی- هویتی
۰,۶۱ / ۰,۴۲	۰,۴۸	۰,۰۰۰۱	۱۷۷	۹,۱۸	
نتیجه کلی: تأیید فرضیه					
جدول آماره‌های توصیفی					بحران نوسازی اجتماعی- هویتی
خطای انحراف استاندارد		انحراف معیار	میانگین	تعداد	
۰,۰۵		۰,۸۶	۳,۵۲	۱۷۸	
جدول آماره‌های استنباطی					بحران نوسازی اجتماعی- هویتی
حد پایین / حد بالا	تفاوت میانگین‌ها	سطح معناداری	درجه آزادی	آزمون t	
۰,۸۷ / ۰,۴۹	۰,۵۲	۰,۰۰۰۱	۱۷۷	۱۱,۵۸	
نتیجه کلی آزمون: تأیید فرضیه					

جدول آماره‌های توصیفی					متغیر
جدول آماره‌های توصیفی					تفسیر سلبی از مذهب
تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای انحراف استاندارد		
۱۷۸	۴,۰۹	۰,۷۵	۰,۰۵		
جدول آماره‌های استنباطی					
آزمون t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین‌ها	حد پایین / حد بالا	
۱۴,۰۲	۱۷۷	۰,۰۰۰۱	۱,۰۹	۱,۱۲ / ۰,۹۰	
نتیجه کلی آزمون: تأیید فرضیه					
جدول آماره‌های توصیفی					
تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای انحراف استاندارد		
۱۷۸	۴,۲۹	۰,۹۰	۰,۰۳		
جدول آماره‌های استنباطی					
آزمون t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین‌ها	حد پایین / حد بالا	
۱۵,۵۱	۱۷۷	۰,۰۰۰۱	۱,۲۹	۱,۳۵ / ۱,۲۰	
نتیجه کلی آزمون: تأیید فرضیه					
					بحران نوسازی فرهنگی

جدول ۱۰ - آزمون فریدمن برای بررسی و رتبه‌بندی بحران‌های متعدد در پیدایش بنیادگرایی مذهبی

در عراق

متغیر	میانگین رتبه
بحران نوسازی اقتصادی	۲,۲۵
بحران نوسازی سیاسی	۲,۴۰
بحران نوسازی اجتماعی، هویتی	۲,۴۳
تفسیر سلبی از مذهب	۲,۶۰
بحران نوسازی فرهنگی	۲,۹۹
تعداد: ۱۷۸	مقدار کای اسکوار: ۱۲۲,۵۲
	درجه آزادی: ۴
	سطح معناداری: ۰,۰۰۰۱

با توجه به نتایج آزمون فریدمن رتبه‌بندی عوامل ظهور بنیادگرایی مذهبی در عراق به ترتیب رتبه عبارت‌اند از: بحران نوسازی فرهنگی، تفسیر سلبی از مذهب، بحران نوسازی اجتماعی، بحران نوسازی سیاسی و بحران نوسازی اقتصادی.

جدول ۱۱ - وزن‌های رگرسیونی

سطح معناداری	نقاط بحرانی	مقادیر استاندارد شده	وضعیت شاخص
**	**	۱	بحران نوسازی اقتصادی
۰,۰۰۰۱	۶,۵۳	۱,۲۵	بحران نوسازی سیاسی
۰,۰۰۰۱	۶,۳۸	۱,۲۷	عوامل نوسازی اجتماعی، هویتی
۰,۰۰۰۱	۵,۱۹	۰,۸۹	تفسیر سلبی از مذهب
۰,۰۰۰۱	۵,۶۴	۷۰	بحران نوسازی فرهنگی

مدل عاملی تأییدی فوق نشان می‌دهد که مقدار تبیین‌کنندگی عوامل ظهور بنیادگرایی مذهبی در عراق عبارت‌اند از: متغیر بحران نوسازی اقتصادی با میزان بار عاملی یا میزان همبستگی ۰/۵۹ و ضریب تعیین (R2) ۳۵ درصدی، متغیر بحران نوسازی سیاسی با میزان بار عاملی یا میزان همبستگی ۰/۶۶ و ضریب تعیین (R2) ۴۴ درصدی، متغیر عوامل فرهنگی و اجتماعی با میزان بار عاملی یا میزان همبستگی ۰/۶۲ و ضریب تعیین (R2) ۳۸ درصدی، متغیر تفسیر سلبی از مذهب با میزان بار عاملی یا میزان همبستگی ۰/۴۵ و ضریب تعیین (R2) ۲۰ درصدی، متغیر بحران نوسازی فرهنگی با میزان بار عاملی یا میزان همبستگی ۰/۵۰ و ضریب تعیین (R2) ۲۵ درصدی. کلیه مقادیر سطوح معناداری (P-Value) در خروجی وزن‌های رگرسیونی از ۰/۰۵ کوچک‌تر است که بیانگر آن است که: کلیه ضرایب همبستگی بین متغیرهای آشکار و متغیر پنهان در مدل فوق دارای تفاوت معناداری است.

جدول ۱۲ - شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل (شاخص‌های برازش مدل)

وضعیت شاخص	CMIN/DF	CFI	PCFI	RMSEA
حد مطلوب	کوچک‌تر از ۵	بزرگ‌تر از ۰/۹۰	بزرگ‌تر از ۰/۵۰	کوچک‌تر از ۰/۰۸
وضعیت گزارش شده	۲/۳۲۵	۰/۹۳۵	۰/۵۵۱	۰/۰۷۴
بعد از اصلاح مدل	**	**	**	**
کلیت مدل	مدل مطلوب است			

شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل نیز نشان داده است که وضعیت شاخص‌های بدی برازش مدل (CMIN/DF و RMSEA) و شاخص‌های خوبی برازش مدل (CFI و PCFI) در حد مطلوب و استاندارد مدل است و نیازی به اصلاح مدل نیست.

جدول ۱۳ - آزمون تحلیل واریانس برای بررسی مقایسه میانگین بحران نوسازی اقتصادی مؤثر در پیدایش بنیادگرایان مذهبی تروریستی در عراق به تخصص پاسخگویان

نتیجه آزمون	سطح معناداری	مقدار F	درجه آزادی	میانگین	تعداد	متغیر
عدم تفاوت معنادار	۰,۹۰	۰,۲۵	۴	۳,۵۴	۳۷	متخصصان اقتصادی
				۳,۴۴	۶۵	متخصصان سیاسی
				۳,۴۴	۳۲	متخصصان جامعه‌شناسی
				۳,۵۵	۲۳	متخصصان فرهنگی
				۳,۴۸	۲۱	متخصصان دینی

با توجه به آزمون فوق، اختلاف دیده شده در بین میانگین پاسخ‌های پاسخگویان به بحران نوسازی اقتصادی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تفکیک تخصص، تفاوت معناداری مشاهده نگردیده است و میانگین‌ها دارای مقادیر متفاوتی با یکدیگر نبوده و سطح معناداری نیز برابر با ۰,۹۰ گزارش شده که از سطح بحرانی ۰,۰۵ کوچک‌تر گزارش شده است، پس می‌توان استنباط نمود که بحران مدرنیته مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق از دیدگاه کارشناسان دارای پاسخ‌های منسجمی بوده و کلیه کارشناسان بر آن اتفاق نظر دارند.

جدول ۱۴ - آزمون تحلیل واریانس برای بررسی مقایسه میانگین بحران نوسازی سیاسی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تخصص پاسخگویان

نتیجه آزمون	سطح معناداری	مقدار F	درجه آزادی	میانگین	تعداد	متغیر
عدم تفاوت معنادار	۰,۱۰	۱,۹۵	۴	۳,۱۲	۳۷	متخصصان سیاسی
				۳,۳۲	۶۵	متخصصان اقتصادی
				۲,۹۱	۳۲	متخصصان جامعه‌شناسی
				۳,۲۲	۲۳	متخصصان فرهنگی
				۳,۲۷	۲۱	متخصصان دینی

با توجه به آزمون فوق، اختلاف دیده شده در بین میانگین پاسخ‌های پاسخگویان به بحران نوسازی سیاسی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تخصص آنان، تفاوت معناداری مشاهده نگردیده است و میانگین‌ها دارای مقادیر متفاوتی با یکدیگر نبوده و سطح معناداری نیز برابر با ۰,۱۰ گزارش شده که از سطح بحرانی ۰,۰۵ کوچک‌تر گزارش شده است، پس می‌توان استنباط نمود که بحران نوسازی سیاسی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق از دیدگاه کارشناسان دارای پاسخ‌های منسجمی بوده و کلیه کارشناسان بر آن اتفاق نظر دارند.

جدول ۱۵ - آزمون تحلیل واریانس برای بررسی مقایسه میانگین عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تخصص پاسخگویان

نتیجه آزمون	سطح معناداری	مقدار F	درجه آزادی	میانگین	تعداد	متغیر
عدم تفاوت معنادار	۰,۴۴	۰,۹۲	۴	۳,۶۹	۳۷	متخصصان فرهنگی
				۳,۸۱	۶۵	متخصصان سیاسی
				۳,۵۳	۳۲	متخصصان جامعه‌شناسی
				۳,۵۵	۲۳	متخصصان اقتصادی
				۳,۷۲	۲۱	متخصصان دینی

با توجه به آزمون فوق، اختلاف دیده شده در بین میانگین پاسخ‌های پاسخگویان به عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تخصص آنان، تفاوت معناداری مشاهده نگردیده است و میانگین‌ها دارای مقادیر متفاوتی با یکدیگر نبوده و سطح معناداری نیز برابر با ۰,۴۴ گزارش شده که از سطح بحرانی ۰,۰۵ کوچک‌تر گزارش شده است، پس می‌توان استنباط نمود که بحران نوسازی فرهنگی و اجتماعی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق از دیدگاه کارشناسان دارای پاسخ‌های منسجمی بوده و کلیه کارشناسان بر آن اتفاق نظر دارند.

جدول ۱۶- آزمون تحلیل واریانس برای بررسی مقایسه میانگین تفسیر سلبی از مذهب مؤثر

در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تخصص پاسخگویان

نتیجه آزمون	سطح معناداری	مقدار F	درجه آزادی	میانگین	تعداد	متغیر
عدم تفاوت معنادار	۰,۹۶	۰,۱۵	۴	۳,۷۹	۳۷	متخصصان دینی
				۳,۷۲	۶۵	متخصصان سیاسی
				۳,۷۳	۳۲	متخصصان جامعه‌شناسی
				۳,۷۹	۲۳	متخصصان فرهنگی
				۳,۶۷	۲۱	کارشناس اقتصادی

با توجه به آزمون فوق، اختلاف دیده شده در بین میانگین پاسخ‌های پاسخگویان به تفسیر سلبی از مذهب مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تخصص آنان، تفاوت معناداری مشاهده نگردیده است و میانگین‌ها دارای مقادیر متفاوتی با یکدیگر نبوده و سطح معناداری نیز برابر با ۰,۹۶ گزارش شده که از سطح بحرانی ۰,۰۵ کوچک‌تر گزارش شده است، پس می‌توان استنباط نمود که تفسیر سلبی از مذهب مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق از دیدگاه کارشناسان دارای پاسخ‌های منسجمی بوده و کلیه کارشناسان بر آن اتفاق نظر دارند.

جدول ۱۷ - آزمون تحلیل واریانس برای بررسی مقایسه میانگین بحران نوسازی فرهنگی مؤثر

در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تخصص پاسخگویان

نتیجه آزمون	سطح معناداری	مقدار F	درجه آزادی	میانگین	تعداد	متغیر
عدم تفاوت معنادار	۰,۰۸	۱,۰۶	۴	۳,۱۳	۳۷	متخصصان فرهنگی
				۳,۳۸	۶۵	متخصصان سیاسی
				۳,۱۳	۳۲	متخصصان جامعه‌شناسی
				۳,۱۲	۲۳	متخصصان دینی
				۳,۳۱	۲۱	کارشناس اقتصادی

با توجه به آزمون فوق، اختلاف دیده شده در بین میانگین پاسخ‌های پاسخگویان به بحران نوسازی فرهنگی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق به تخصص آنان، تفاوت معناداری مشاهده نگردیده است و میانگین‌ها دارای مقادیر متفاوتی با یکدیگر نبوده و سطح معناداری نیز برابر با ۰,۰۸ گزارش شده که از سطح بحرانی ۰,۰۵ کوچک‌تر گزارش شده است، پس می‌توان استنباط نمود که بحران نوسازی فرهنگی مؤثر در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق از دیدگاه کارشناسان دارای پاسخ‌های منسجمی بوده و کلیه کارشناسان بر آن اتفاق نظر دارند.

جدول ۱۸- خلاصه آزمون‌ها، نتایج فرضیات و نتایج یافته‌های جانبی پژوهش

نتیجه آزمون	فرضیات پژوهش
تأیید فرضیه	بحران نوسازی اقتصادی در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است
تأیید فرضیه	بحران نوسازی سیاسی در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است
تأیید فرضیه	بحران نوسازی اجتماعی، هویتی در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است
تأیید فرضیه	تفسیر سلبی از مذهب در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است
تأیید فرضیه	بحران نوسازی فرهنگی در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است
نتیجه مقایسه	یافته‌های جانبی پژوهش
عدم تفاوت معنادار	میانگین بحران نوسازی اقتصادی در متغیر شغل
عدم تفاوت معنادار	میانگین بحران نوسازی سیاسی در متغیر شغل
عدم تفاوت معنادار	میانگین بحران نوسازی اجتماعی، هویتی در متغیر شغل
عدم تفاوت معنادار	میانگین تفسیر سلبی از مذهب در متغیر شغل
عدم تفاوت معنادار	میانگین بحران نوسازی فرهنگی در متغیر شغل

۴. نتیجه‌گیری

رابطه دین و مدرنیته از اوان شکل‌گیری تفکر مدرن از مسائل همیشه زنده و همیشه مطرح محافل علمی، فکری و دینی بوده است. در ابتدا، مناسبات مسیحیت با مدرنیته اختلافات بسیاری را در میان فلاسفه، دانشمندان و اهل کلیسا پدید آورد و این مسئله تا حدود ۱۵۰ سال پیش در جهان اسلام به‌طور جدی مطرح نبوده است؛ ولی با گسترش و

نفوذ فرهنگ مدرن و فناوری‌های جدید، جهان اسلام نیز درگیر این مسئله شد. در همین راستا، مقاله حاضر با هدف بررسی تأثیر مدرنیته در پیدایش تروریسم مذهبی در عراق انجام شده است.

بحران نوسازی اقتصادی در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است. میانگین اکتسابی نمونه برابر با $۳/۴۷$ است که از میانگین جامعه (۳) با اختلاف $۰/۴۷$ بالاتر از حد متوسط گزارش شده است. بحران نوسازی سیاسی در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است. میانگین اکتسابی نمونه برابر با $۳/۴۸$ است که از میانگین جامعه (۳) با اختلاف $۰/۴۸$ بالاتر از حد متوسط گزارش شده است. بحران نوسازی اجتماعی هویتی در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است میانگین اکتسابی نمونه برابر با $۳/۵۲$ است که از میانگین جامعه (۳) با اختلاف $۰/۵۲$ بالاتر از حد متوسط گزارش شده است. تفسیر سلبی از مذهب در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است. میانگین اکتسابی نمونه برابر با $۴/۰۹$ است که از میانگین جامعه (۳) با اختلاف $۱/۰۹$ بالاتر از حد متوسط گزارش شده است. بحران نوسازی فرهنگی در پیدایش بنیادگرایی مذهبی در عراق مؤثر است. میانگین اکتسابی نمونه برابر با $۴/۲۹$ است که از میانگین جامعه (۳) با اختلاف $۱/۲۹$ بالاتر از حد متوسط گزارش شده است. با توجه به نتایج آزمون فریدمن رتبه‌بندی عوامل ظهور بنیادگرایی مذهبی در عراق به ترتیب رتبه عبارت‌اند از: بحران نوسازی فرهنگی، تفسیر سلبی از مذهب، بحران نوسازی اجتماعی، هویتی، بحران نوسازی سیاسی، بحران نوسازی اقتصادی.

با توجه به داده‌های به‌دست‌آمده در ارتباط بنیادگرایی و مدرنیته در عراق بحران‌های چهارگانه عبارت‌اند از: بحران نوسازی سیاسی نظام‌های سیاسی و حکومتی کشورهای مسلمان، نظام‌های شکننده استبدادی، خودکامه و بدون پشتیبانی واقعی ملت‌های خود هستند، بنابراین مجبورند از الگوی غیربومی و حمایت کشورهای دیگر بهره‌مند شوند که این مسئله سبب به وجود آمدن نیروهای رادیکال در نبود نخبگان ملی گردد. بحران اقتصادی. یکی از خصوصیات کشورهای عراق، اقتصاد بیمار و ضعیف از جنبه بازدهی آن بود. کشاورزی سستی و عقب‌مانده

این کشور، حتی مایحتاج روزانه فراهم نمی‌کرد. این اقتصاد بیمار و تک‌محصولی دیگر خصوصیات کشور عراق بود. این عقب‌ماندگی اقتصادی، به‌خصوص در زمینه صنعتی، نتیجه منفی خود را در رفتار و کردار عقلانی، ملت‌های مسلمان نشان می‌دهد که نبود اصلاحات ساختاری و عقب‌ماندگی علمی و صنعتی، مانع رشد دید علمی، به مسائل اجتماعی شده است و سبب پیدایش نیروهای بنیادگرا با جهان‌بینی سلبی گردد. بحران فرهنگی. وجود یک سانسور دولتی بر روی مسائل فرهنگی، کتاب‌ها، ترجمه‌ها، باعث آن شده بود، که آزادی‌های بیان، عقیده و... محدود شود که همین مسئله سبب شد تعلیم و تدریس دروس دینی، به‌جای اینکه در دانشگاه‌ها، با روش‌های علمی، همراه با عقلانیت و نقد تدریس بشوند، در عراق، تدریس علوم دینی، در اختیار روحانیون، با روش‌های جزمی و دگماتیک، تدریس شد که در پیدایش بنیادگرایان نقش اساسی داشت. بحران سیاسی. ساختار استبدادی که منجر به سرکوب مخالفان و از بین بردن احزاب و گروه‌های متنوع گردید منجر به پیدایش گروه‌های گریز از مرکز با تفسیر سلبی از احکام دین شد.

با توجه به داده‌های به‌دست‌آمده از بین مؤلفه‌های بحران نوسازی اقتصادی بیش‌ترین تأثیر را دارا هست که خود این موضوع اهمیت بحث اقتصاد و معیشت مردم را نشان می‌دهد و همچنین با مراجعه به داده‌ها در خصوص مؤلفه‌های بحران نوسازی سیاسی، عدم جذب و به‌کارگیری نیروهای متنوع قومیت‌ها که موجب سرخوردگی و گرایش آن‌ها به سمت گروه‌های بنیادگرا شده است. با توجه در آمار به‌دست‌آمده در مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و تفسیر سلبی از دین به‌ویژه تبلیغات بنیادگرایان در خصوص عضوگیری و جذب مردم و جوانان تأثیرگذار بوده است.

براساس اهداف و یافته‌های تحقیق، پیشنهادهایی در جهت حصول نتایج مطلوب ارائه می‌شود:

- فعال کردن دیپلماسی دینی بین کشورهای اسلامی و غیراسلامی؛
- فعال کردن دیپلماسی فرهنگی با کمک نخبگان علمی و مشارکت مردم در سطوح دولت-ملت، ملت-ملت و دولت-دولت؛

- مبارزه برای خارج کردن اقتصاد از دست دولت‌های سلطه‌گر در سطح جهانی؛
- علمی و مردمی و رقابتی کردن اقتصاد در درون کشورهای اسلامی؛
- فعال کردن مذاکرات مذهبی میان کشورهای اسلامی و غیراسلامی در سطح نخبگان علمی و تخصصی؛
- مشارکت دادن قشرهای مختلف مسلمان در مدیریت‌های (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی) درون‌مرزی و برون‌مرزی (جهانی)؛
- ریشه‌کن کردن بی‌سوادی در کشورهای اسلامی؛
- برجسته کردن اسلام رحمانی در گسترش روابط میان ملت-دولت‌ها و تبیین جهاد به‌عنوان راهبرد فرهنگ مقاومت در مقابل نظام سلطه و
- ایجاد مقاله‌نامه‌ها و تفاهمات مذهبی و ... میان کشورهای اسلامی و سایر کشورها.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- امیری، سروش و اقبال، حدیث (۱۳۹۵)، *روانشناسی سیاسی داعش*، تهران، انتشارات مدید.
- امیری، سروش؛ جزینی، علیرضا و سلیمانی، فرزاد (۱۳۹۸)، عوامل ظهور و نفوذ وهابیت در عراق، *فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی جنایی*، سال چهاردهم، ویژه‌نامه سال ۱۳۹۸.
- برگر، پیتر (۱۳۷۸)، سید حسین سراج‌زاده، *کیان*، شماره ۲۴.
- خسروشاهی، رضا (۱۳۴۱)، *علل ظهور فرق و مذاهب اسلامی*، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- روآ، اولویه (۱۳۷۸)، *تجربه اسلام سیاسی*، ترجمه محسن مدیر شانه‌چی و حسین مطیعی امین، تهران: انتشارات الهدی.
- السید، رضوان (۱۳۸۵)، اسلام‌گرایان و جهانی شدن: جهان در آینه هویت، ترجمه محمدمهدی خلجی، *فصلنامه نقد و نظر*، شماره ۱۹.
- سیدنژاد، سید باقر (۱۳۸۸)، موج جدید سلفی‌گری و تأثیر آن بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه امام حسین (ع).
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲)، *فراسوی چپ و راست*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- لوئیس، برنارد (۱۳۸۴)، *مشکل از کجا آغاز شد؟ (تأثیر غرب و واکنش خاورمیانه)*، ترجمه شهریار خواجهیان، تهران: نشر اختران.
- هی وود، اندرو (۱۳۷۹)، *درآمدی بر ایدئولوژی مای سیاسی*، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران: انتشارات وزارت خارجه.
- هینس، جف (۱۳۸۱)، *دین، جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم*، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

ب. منابع انگلیسی

- A, Sherkat DE. (1997). the impact of Protestant fundamentalism on educational attainment. *Am. Sociol. Rev.* 62:306–15.
- Algar, Hamid (2002). *Wahhabism: A critical Essay*, New York: Islamic Publications International - Al-Qaeda s General Command, "On the Relationship of Qaidat al-Jihad and the Islamic State of Iraq and al-Sham," alFajr Media, February 2, available at: <http://washin.st/1IQPHcZ>.

- Almond GA, Appleby RS, Sivan E. (2003). *Strong Religion: The Rise of Fundamentalisms around the World*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Almond GA, Sivan E, Appleby RS. (1995). *Fundamentalism: genus and species*. In *Fundamentalisms Comprehended*, ed. ME Marty, RS Appleby, pp. 399–424. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Ammerman NT. (1987). *Bible Believers: Fundamentalists in the Modern World*. New Brunswick, NJ: Rutgers Univ. Press.
- Antoun RT. (2001). *Understanding Fundamentalism: Christian, Islamic, and Jewish Movements*. Walnut Creek, CA: AltaMira.
- Apple MW. (2001). *bringing the world to God: education and the politics of authoritarian religious populism*. *Discourse* 22:149–72.
- Bartkowski JP. (2004). *the Promise Keepers: Servants, Soldiers, and Godly Men*. New Brunswick, NJ: Rutgers Univ. Press.
- Baurdury, Giovany (2003). *The Concept of 11th September*. Paris: Galileo Pub.
- Bendroth ML. (1999). *Fundamentalism and the family: gender, culture, and the American profamily movement*. *J. Women's Hist.* 10:35–54.
- Berger P. (1992). *A Far Glory: The Quest for Faith in the Age of Credulity*. New York: Free Press.
- Berger P. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Doubleday.
- Bernard, Lewis (1993). *Islam and the West*. New York: Oxford University Press.
- Bob Altemeyer & Bruce Hunsberger (2009). *Authoritarianism, Religious Fundamentalism, Quest, and Prejudice*, *The International Journal for the Psychology of Religion*, Volume 2, 1992 - Issue 2, Pages 113-133 | Published online: 16 Nov 2009.
- Bruce Reidel (2008). *The Search for Al Qaeda: Its Leadership, Ideology, and Future* Washington, D.C.: Brookings Institution, 2008, pp, 89–90.
- Bruce S. (2000). *Fundamentalism*. Malden, MA: Blackwell
- Chalfant HP, Swatos WH Jr, Jelen TG. (1993). *Book review symposium on Martin E. Marty and R. Scott Appleby's Fundamentalism Observed*. *Rev. Relig. Res.* 35(1):63–71
- Chmaytelli, Maher & Coles Isable (2016). "Post-Islamic State Iraq Should Be Split in Three," June 16, 2016, <http://www.reuters.com>, retrieved on September 5, 2016.
- Christina M. Gschwandtner (2016). *Philosophical Reflections on the Shaping of Identity in Fundamentalist Religious Communities*, *Journal, International Journal of Philosophical Studies*, Volume 24, 2016 - Issue 5: Special Issue: Phenomenology and The Post-secular Turn: Reconsidering the 'Return of the Religious' Pages 704-724 | Published online: 03 Nov 2016, Download citation, <https://doi.org/10.1080/09672559.2016.1242642>.
- Coreno T. (2002). *Fundamentalism as a class culture*. *Sociol. Relig.* 63:335–60
- Cottee, Simon (2015). "Why it's So Hard to Stop ISIS Propaganda", *The Atlantic*, 3Feb. available at: <http://www.theatlantic.com> .
- Crooke, Alastair (2014). "You Can't Understand ISIS If You Don't Know the History of Wahhabism in Saudi Arabia", *The Huffington Post*, 27/8, available at: <http://www.huffingtonpost.com>.

- De Young G. 1996. Should science be limited? Some modern Islamic perspectives. *Monist* 79:280-93.
- Derrida, J, (1998). Faith and Knowledge,; The Two Sources of "Religion" at the limits of Reason Alone, in J Derrida and G. Vattimo Religion. Cambridge: Polity press
- Dokoupil, Tony (2014). "War of Words: Is Obama Losing the ISIS Propaganda Battle?" NBC News, 29/9, available at: <http://www.nbcnews.com>.
- Doktor T. (2002). Religious fundamentalism. *Res. Soc. Sci. Study Relig.* 13, pp, 205-19.
- Ellison CG, Bartkowski JP, Segal ML. (1996). Do conservative Protestant parents spank more often? Further evidence from the national survey of families and households. *Soc. Sci. Q.* 77, pp, 663-73.
- Emerson MO, Smith CS, Sikkink DS. (1999). equal in Christ but not in the world: white conservative Protestants and explanations of black-white inequality. *Soc. Probl.* 46, pp, 398-417.
- Emerson MO, Smith CS. (2000). *Divided by Faith: Evangelical Religion and the Problem of Race in America*. New York: Oxford.
- Finke R, Stark R. (2005). *The Churching of America, 1776-2005: Winners and Losers in Our Religious Economy*. New Brunswick, NJ: Rutgers Univ. Press. 2nd ed.
- Franchi, Haward La (2002). Public See's New Global Role for U.S. *Christian Science Monitor*. Fri, 11. Jan.
- Freedman L. (1996). The challenges of fundame-ntalisms. *Reprod. Health Matters* 8, pp, 55-69.
- Friedman, George (2014). "The Islamic State Reshapes the middleEast", *Geopolitical Weekly*, November 25, 2014, availableat:<http://www.stratfor.com>.
- Fuller, Graham E and Iano (1995). *A. Sense of Siege: The Geopolitics of Islam and the West*. Westview Press.
- Fuller, Graham E. (2003). *The Future of Political Islam*. Macmillan: Palgrave.
- Fulton AS, Gorsuch RL, Maynard EA. (1999). Religious orientation, antihomosexual sentiment, and fundamentalism among Christians. *J. Sci. Study Relig.* 38:14-22.
- Gallagher SK. (2003). *Evangelical Identity and Gendered Family Life*. New Brunswick, NJ: Rutgers Univ. Press.
- Gendzier, Irene (2002). *Islam and Politics. Logos: A journal of Modern Society.* (1.2) Volume One, Spring12.
- Geroges, F A. (2005). *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*. Cambridge University Press.
- Grasmick HG, Wilcox LP, Bird SR. (1990). The effects of religious fundamentalism and religiosity on preference for traditional family norms. *Sociol. Inq.* 60:352-69.
- Heather Selma Gregg (2014). Three Theories of Religious Activism and Violence: Social Movements, Fundamentalists, and Apocalyptic Warriors, Pages 338-360 | published online: 08 Aug 2014: <https://doi.org/10.1080/09546553.2014.918879>.
- Hentsch, T (1992). *Imagining the Middle East*. Montral: Blach Rose Book.

- Hoodfar H. (1996). Bargaining with fundamentalism: women and the politics of population control in Iran. *Reprod. Health Matters* 8:30–40.
- Hubbard, Ben & Schmitt, Eric, "Military Skill and Terrorist Technique Fuel Success of ISIS", *The New York Times*, Aug. 27, available at: <http://nyti.ms/1pju2o> .
- Hunter, Shireen T. (2004). *Modernization and Democratization in the Muslim World*. Washington, D.C: Center for Strategic and International Studies.
- Iannaccone LR. (1997). toward an economic theory of 'fundamentalism.' *J. Inst. Theor. Econ.* 153:100–16.
- Ingersoll JJ. (1995). which tradition, which values? 'Tradition family values' in American Protestant fundamentalism. *Contention* 4:91–103.
- Jansen, Johannes J (1997). *The Dual Nature of Islamic Fundamentalism*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Juergensmeyer M. (2003). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: Univ. Calif. Press. 3rd ed.
- Kepel, Gilles (2002). *Jihad: The Trail of Political Islam*, Trans. by Anthony Roberts, Massachusetts: Harvard University Press.
- Kirkpatrick LA. (1993). Fundamentalism, Christian orthodoxy, and intrinsic religious orientation as predictors of discriminatory attitudes. *J. Sci. Study Relig.* 32, pp. 256–68.
- Lawrence BB. (1989). *Defenders of God: The Fundamentalist Revolt against the Modern Age*. San Francisco: Harper & Row.
- Laythe B, Finkel DG, Bringle RG, Kirkpatrick LA. (2002). Religious fundamentalism as a predictor of prejudice: a two-component model. *J. Sci. Study Relig.* 41:623–35.
- Lehrer EL. (1999). Religion as a determinant of educational attainment: an economic perspective. *Soc. Sci. Res.* 28:358–79.
- Lesch, David W. (2003). *The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment*. ISBN 0-8133-3940-5.
- Lewis, Bernard (1988). *The Political Language of Islam*. Chicago University.
- Lizardo OA, Bergesen AJ. (2003). Types of terrorism by world system location. *Humboldt J. Soc. Relat.* 27:162–92.
- M. Brooke Rogers, Kate M. Loewenthal, Christopher Alan Lewis, Richard Amlôt, Marco Cinnirella & Humayan Ansari (2007). The role of religious fundamentalism in terrorist violence: A social psychological analysis, *Journal, International Review of Psychiatry*, Volume 19, 2007 - Issue 3, Pages 253-262 | Published online: 11 Jul 2009: <https://doi.org/10.1080/09540260701349399>.
- Marsden GM. (1980). *Fundamentalism and American Culture: The Shaping of Twentieth-Century Evangelicalism 1870–1925*. New York: Oxford Univ. Press
- Marty ME, Appleby RS. (1991). *Fundamentalisms and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Marty, M. Appleby, S. (1991). *Fundamentalisms Observed*, Chicago: University of Chicago Press.
- Mike Friedman & W. Steven Rholes (2008). Religious Fundamentalism and Terror Management, *Journal The International Journal for the Psychology of Religion*, Volume 18, 2008 - Issue 1, Pages 36-52 | Published online: 10 Jan 2008: <https://doi.org/10.1080/10508610701719322>.

- Nelkin D. (1996). Genetics, God, and sacred DNA. *Society* 33:22–25.
- Plano Jack & roylton. (1988). *the International Relations Dictionary*. USA: Longman.
- Riesebrodt M. (1993). *Pious Passion: The Emergence of Modern Fundamentalism in the United States and Iran*. Transl. D Reneau (From German). Berkeley: Univ. Calif. Press.
- Riesebrodt M. (2000). Fundamentalism and the resurgence of religion. *Numen* 47:266–87.
- Robertson David. (1993). *a Dictionary of Modern Politics*. London: British library cataloguing in Publication Data.
- Roy Olivier (2004). *Globalized Islam: the search for a new ummah* (New York: Columbia University press).
- Roy, Olivier (1994). *The Failure of Political Islam*. Harvard University Press.
- Shepard, E. William (1987), *Islam and Ideology: Toward a Typology*, *International Journal of Middle East studies*. Vol.19
- Sherkat DE, E. (1999). The effects of parents' fundamentalism on children's educational attainment: examining differences by gender and children's fundamentalism. *J. Sci. Study Relig.* 38:23–35.
- Siebers, Tobt (Ed) (1993). *The Authority of the Past*. Ann Arbor. University of Michigan Institute For the Humanities.
- Smith A. (1965). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York: Modern Library.
- Smith CS, ed. (2003). *The Secular Revolution: Power, Interests, and Conflict in the Secularization of American Public Life*. Berkeley: Univ. Calif Press.
- Smith CS. (1998). *American Evangelicalism: Embattled and Thriving*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Srinivasan B. (2004). Religious fundamentalism, community disintegration, and violence against women: All issues are women's issues. *Social. Democr.* 18:135–49.
- T. Hunter, Sh, (1998). Islam Fundamentalism: What is really is and why it frightens the west, *Sals Review*, Vol 6, No 1, p 189.
- Warner RS. (1993). Work in progress toward a new paradigm for the sociological study of religion. *Am. J. Sociol.* 98:1044–93.
- Woodbury RD, Smith CS. (1998). Fundamentalism et al: conservative Protestants in America. *Annu. Rev. Sociol.* 24:25–56.
- Zelin, Aaron Y (2014). "The War between ISIS and al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement", *The Washington Institute for Near East Policy*, Number 20, June

